

Pers Dünyasında Proskynēsis'in Yunan Düşüncesindeki Algısı

Proskynēsis in the Persian World: Its Perception in Greek Thought

Gündüz ÜNLÜ¹

¹Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Eskişehir-TÜRKİYE
• g_unlu@anadolu.edu.tr • ORCID > 0009-0000-7808-1056

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24 Mayıs/May 2026

Kabul Tarihi/Accepted: 18 Eylül/September 2026

Yıl/Year: 2026 | **Cilt – Volume:** 4 | **Sayı – Issue:** 8 | **Sayfa/Pages:** 255-284

Atıf/Cite as: Ünlü, G. "Pers Dünyasında Proskynēsis'in Yunan Düşüncesindeki Algısı" Propontica, 4 (8), Eylül 2026: 255-284.

PERS DÜNYASINDA PROSKYNĒSIS'İN YUNAN DÜŞÜNCESİNDEKİ ALGISI*

ÖZ

Bu makale, Pers Büyük Kralı'nın huzurunda icra edilen bir saygı edimi olarak *proskynēsis* uygulamasının, Yunan dünyasındaki algısını ve bu algının siyasal ve ideolojik boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı *proskynēsis*'in Pers saray protokolündeki işlevi ile Yunan düşüncesindeki anlam arasındaki farklılığı ortaya koymak ve bu farklılığın Yunanların siyasal özgürlük anlayışı ile ilişkisini değerlendirmektir. Bu doğrultuda çalışma Herodotos, Ksenophōn, Arrianus ve Plutarkhos başta olmak üzere antik kaynaklarda *proskynēsis*'in kullanımını; hareketin bedensel niteliği, toplumsal hiyerarşi ve siyasal bağlılık bağlamlarında ele almaktadır. Etimolojik kökeni “öpmek” fiili ile ilişkilendirilen *proskynēsis*'in antik kaynaklarda farklı bağlamlarda ve farklı bedensel biçimlerde tasvir edilmesi, uygulamanın kapsamı ve fiziksel niteliği konusunda tartışmalara yol açmıştır. Çalışmada ayrıca Yunanların ölümlülere *proskynēsis* uygulanmasına yönelik itirazı ile Yunan ikonografisinde diz çökme ve yakarış (*hiketeia*) pratikleri karşılaştırılarak hareketin yalnızca ritüel bir jest değil aynı zamanda belirli siyasal anlamlar taşıyan bir beden pratiği olarak nasıl kavramsallaştırıldığı incelenmektedir. Çalışmanın temel sonucu, Yunan dünyasında *proskynēsis*'in Pers sarayındaki hiyerarşik düzenin bir unsuru olarak algılanmasının, bu hareketin tanrılara yönelik ibadet ve yakarış pratiklerinden ayrıştırılmasına ve insanlara yöneltilmesinin siyasal açıdan tartışmalı hâle gelmesine katkıda bulunduğudır. Bu bağlamda *proskynēsis* Yunan söyleminde despotik iktidarla ilişkilendirilen bir beden pratiği olarak kurgulanmış ve reddi *eleutheria* kavramı arasında şekillenen özgür yurttaş kimliğinin ifade araçlarından biri hâline gelmiştir. Çalışmanın özgün katkısı *proskynēsis*'i yalnızca Pers saray protokolü veya dinsel bir ritüel bağlamında değerlendirmek yerine, bedensel pratik, siyasal hiyerarşi, dinsel anlam ve Yunan özgürlük düşüncesi arasındaki etkileşim üzerinden bütüncül bir perspektifle ele almasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Proskynēsis*, Bedensel Hareket, Pers Saray Protokolü, Dareios Krateri, Algı Analizi.

* Bu makale Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı danışmanlığında Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde yazar tarafından hazırlanan *Karşılaştırmalı Yunan-Pers Sanatı* başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

PROSKYN SIS IN THE PERSIAN WORLD: ITS PERCEPTION IN GREEK THOUGHT

ABSTRACT

This article aims to examine the perception of the practice of *proskyn sis* as a gesture of respect performed in the presence of the Persian Great King within the Greek world, as well as the political and ideological dimensions of this perception. The primary objective of this study is to highlight the discrepancy between the function of *proskyn sis* within Persian court protocol and its meaning in Greek thought, and to assess the relationship between this discrepancy and the Greeks' conception of political freedom. To this end, the study examines the use of *proskyn sis* in ancient sources, notably Herodotus, Xenophon, Arrian and Plutarch, analysing the movement in terms of its physical nature, social hierarchy and political allegiance. The fact that *proskyn sis* whose etymological root is associated with the verb 'to kiss' is depicted in ancient sources in different contexts and in various physical forms has given rise to debates regarding the scope and physical nature of the practice. The study also examines how the gesture was conceptualised not merely as a ritual gesture but also as a bodily practice carrying specific political meanings, by comparing the Greeks' objection to the application of *proskyn sis* to mortals with the practices of kneeling and supplication (*hiketeia*) in Greek iconography. The study's key finding is that the perception of *proskyn sis* in the Greek world as an element of the hierarchical order within the Persian court contributed to the separation of this gesture from practices of worship and supplication directed at the gods, and to its becoming politically contentious when directed at humans. In this context, *proskyn sis* was constructed in Greek discourse as a bodily practice associated with despotic power and became one of the means of expressing the identity of the free citizen, which was shaped by the rejection of the concept of *eleutheria*. The original contribution of this study lies in its adoption of a holistic perspective on *proskyn sis* examining it through the interplay between bodily practice, political hierarchy, religious meaning and Greek thought on freedom rather than evaluating it solely within the context of Persian court protocol or as a religious ritual.

Keywords: *Proskyn sis*, Bodily Gesture, Persian Court Protocol, Darius Vase, Perception Analysis.

GİRİŞ

Etimolojik açıdan *proskynēsis* (προσκύνησις), Yunanca *προς/pros* “doğru, -e yönelik” ve *Κυνέω/kyneō* “öpmek” fiillerinden türemiş olup kelimenin kökeninde “öpmek” anlamı yer almaktadır ve öpücüğün birine doğru yöneldiğini göstermektedir². Yunanların bu beden hareketini tekrarlanma niteliği nedeniyle onu Perslere özgü yerleşik bir gelenek *nomoi* (νόμοι) olarak algıladıkları anlaşılmaktadır³. Bununla birlikte terim, bir öpme eyleminden ziyade kişinin bir üst otorite karşısında eğilmesi ya da secdeye kapanmasının ardından gerçekleştirilen, hiyerarşik bağlılığı ifade eden bedensel bir hareketi tanımlamaktadır⁴. Bu kelime Pers savaşlarından önce Yunan kaynaklarında bulunmaz⁵. Yunanların tanrı heykelleri önünde diz çökmeleri ve Perslerin ölümlü üstünlerine karşı gösterdikleri saygı eylemi dikkate alındığında iki bedensel hareketin özdeşleştirilmiş olması muhtemeldir⁶. Bu durum, *proskynēsis*’in tekil ve sabit bir hareketten çok, bağlama göre değişen bir saygı pratiği olarak anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu saygı edimi, Persepolis Hazine Dairesi Güney kabartmasında da görüldüğü üzere (Fig. 10), kimi betimlemelerde Büyük Kral’ın huzurunda sağ elin öpülmesi biçiminde tasvir edilmiştir⁷. Ancak Yunan dünyasında bu tür bir beden hareketi, temelde dini bir eylem olarak algılanmakta ve yalnızca bir tanrının huzurunda gerçekleştirilmesi meşru kabul edilmektedir. Bu nedenle bir Yunanın söz konusu bedensel teslimiyet göstergesini bir ölümlüye yöneltmesi, bireysel bir saygı ifadesinin yanı sıra Yunanlar için vazgeçilmez olan ve özgürlük anlamı taşıyan *eleutheria* (ἐλευθερία) kavramını zedeleyen, yurttaşın siyasal ve ahlaki özerkliğini tehdit eden bir davranış biçimi olarak değerlendirilmiştir⁸.

Proskynēsis’in tam biçimi ve kapsamı tartışmalıdır. Genellikle isyankâr bir vasa-
lın muzaffer bir hükümdar ya da kral önünde diz çöktüğü Pers anıtlarında görülen
tam secde veya selam formuna işaret ettiği kabul edilmektedir. Bununla birlikte,
söz konusu eylemin gündelik törensel bir hareket olabileceği de öne sürülmüş-
tür⁹. Platon ise tam secdeyi *proskulisis* (προσκύλισις) terimiyle ayırt eder ve bunu

1 Bevan 2015, 31.

2 Matarese 2013, 76.

3 Chantraine 1999, 80; Matarese 2013, 76.

4 Llewellyn-Jones 2013, 71.

5 Hall 1989, 96; “Antik Yunanca metinlerde *proskunein* bileşik fiili Yunanların Perslerle karşılaşması ve yoğun temasın ardından özellikle Pers saray protokolünü tanımlayan bir terim olarak Klasik Dönem’de kullanılmaya başlanır”; Bu durum kelimenin, Yunanların Akhaemenid-Pers İmparatorluğu ile yoğun teması sonrası Yunan-
caya yerleşmiş olabileceğini düşündürmektedir; Abe 2018, 10; dn. 24; *proskunein* fiilinin günümüze ulaşan en
eski kullanımı MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen Ephesoslu Hipponaks’ın bir fragmanında (fragman 47) gö-
rülmeştir: *Beyaz giysili günün şafağını onun yanında bekledikten sonra, Phlysiyalıların Hermes’i önünde
proskynēsis sunacaksın. Buna karşılık proskynēsis isim hali ilk kez MÖ 4. yüzyılda Platon (Nomoi 1088e) ve
Aristoteles’te (Ret. 1.5.9, 1361a36) görülmeye başlanmıştır*.”

6 Hall 1989, 96.

7 Schmidt 1957, Pl. 121.

8 Ksen. *Hell.* 4.1.35.

9 Briant 2002, 216-220.

bedenin üstün bir kişiye doğru yönelerek eğilmesi olarak tanımlar¹⁰. Plutarkhos, barbarlardan edindikleri bazı dini uygulamaları sıraladığı bir pasajda, *proskynēsis*'i yüzün yere değdiği tam secde biçimi olan *rhipsis epi prosōpon*'dan (ῥίψις ἐπὶ πρόσωπον) açıkça ayırır¹¹.

Yunan söyleminde *proskynēsis* çoğunlukla eğilme, diz çökme ve başın aşağı tutulması, secdeye kapanma ve elin yukarıya doğru kaldırılması gibi çeşitli görsel kodlarla temsil edilmiştir¹². Bu noktada beden, hem bir gösteri aracı hem de iktidarın kendini meşrulaştırdığı ve toplumsal hiyerarşiyi yeniden ürettiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. *Proskynēsis* bir yandan Akhaemenid-Pers kraliyet otoritesinin beden üzerinde kurduğu disiplin ve düzenin bir versiyonu, diğer yandan da bu düzenin Yunan dünyasında doğal veya meşru bir uygulama olarak kabul edilmesini engelleyen bir sınırdır¹³. Yunanların *proskynēsis*'i yalnızca tanrılara yönelik meşru bir eylem olarak sınırlandırmaları, bu ritüelin özünde sadece kutsallık unsuru taşıdığını göstermektedir¹⁴. Yunan algısında tanrıya yönelik bedensel temsiliyet, mitsel ve dinsel düzenin bir parçası olarak kabul edilirken aynı davranışın bir ölümlüye yöneltilmesi, Yunanlı yurttaşların siyasal ve ahlaki özerkliğini zedeleyen bir eylem olarak görülmektedir¹⁵. Bu durum, dini bir ayırım olmasının yanı sıra özgürlük *eleutheria* ve yurttaşlık *politeia* (πολιτεία) kavramlarının bedensel karşılıklarıdır¹⁶. Dolayısıyla *proskynēsis*'in reddi, Pers karşıtlığını aşan bir düzeyde Yunan kimliğinin ve özgür yurttaş *ethos*'unun kurucu bir göstergesi haline gelir¹⁷. Bu bağlamda, Yunan retoriği ve tarih anlatısı, Pers iktidarını “despotik bir beden politikasıyla” eleştirerek kendi özgürlük ve ölçülülük ideallerini pekiştirmektedir¹⁸. Yunan algısı Atina demokrasisini bedeni dik, Pers monarşisini ise bedeni aşağı olarak (*proskynēsis*) gösterir. Bu nedenle Pers savaşları dik duran bedenin eğilen bedene karşı kazandığı bir zafer olarak da yorumlanabilir.

Bu ideolojik çerçevenin en çarpıcı görsel karşılıklarından biri Apulia Kırmızı Figür tekniğinin önde gelen ustalarından “Dareios Ressamı” olarak adlandırılan sanatçıya atfedilen volütlü kraterdir¹⁹ (Fig. 9). Dareios krateri olarak da bilinen bu eser, Pers kralı ve sarayını merkezine alan kompozisyonuyla Yunan sanatında Pers iktidarının ritüel yapısını ve Yunan-Pers ilişkilerinin kültürel temsiliğini somutlaş-

10 Plat. *Leg.* 10.887e 3.

11 Plut. *de sup.* 166a.

12 Herodotos, *proskynēsis*'i Persler arasında eşit statüdeki bireylerin “selamlaşma amacıyla” gerçekleştirilen olağan öpüşmeden açıkça ayırmakta ve bu eylemi “yere kapanma hareketi” olarak açıklamaktadır (1.134). Benzer şekilde Strabon da (15.3.20) *proskynēsis* konusunda Herodotos'un değerlendirmesine büyük ölçüde katılmakla birlikte bu uygulamayı “yere kapanma” olarak tanımlamamaktadır.

13 Rung 2020, 426.

14 Muntz 2011, 268.

15 Abe 2018, 28.

16 Hall 1989, 57.

17 Hall 1989, 57.

18 Hall 1989, 57.

19 Llewellyn-Jones 2017, 770; Fig. 1.

tırmaktadır. Kraterin ana sahnesinde, I. Dareios'un (MÖ 522-486) tahtında oturduğu bir saray ortamı betimlenirken figürlerin düzeni ve yaklaşım biçimleri ise izleyicide hiyerarşik bir düzen hissettirmektedir²⁰. Yunan vazolarında *proskynēsis*'in doğrudan tasvir edilmemesi, bu ritüelin Yunan sanatında hiyerarşik düzenin, beden dilinin ve ritüel bağlamın birlikte okunması gereken bir anlatı olduğu gerçeğini ortaya koyar. Dareios krateri, *proskynēsis*'in Yunan dünyasında nasıl anlamlandırıldığının görsel bir sunumudur. Burada ritüelin kendisinden daha çok onun algılanışı ve simgesel dönüşümü önem kazanmaktadır.

DİPLOMASİ, BEDEN VE İTAAT: ANTİK METİNLERDE PROSKYNĒSİS VURGULARI

Antik yazarların çoğu *proskynēsis*'i kralın huzuruna giderken ya da onunla görüşme talep ederken Pers Büyük Kralı'nın huzurunda yerine getirilmesi gereken bir saygı davranışı olduğunu ileri sürmektedir²¹. Yunanca *proskynēsis*, genel olarak yere kapanma ya da secde etme biçiminde tanımlanmaktadır²². Yunanlar tarafından *proskynēsis* olarak adlandırılan ve Pers Büyük Kralı'na yönelik saygı törenlerinde icra edilen bu eylemin kapsamı ve tam olarak hangi bedensel davranışları içerdiği antik kaynaklarda tartışmalıdır²³.

Homeros *Ilias*'ta bu beden hareketini bir yakarışçının hiketēs (ikētḗç) ideal duruşunun Thetis tarafından gösterilmesi olarak aktarmaktadır:

*Thetis, Zeus'a dua etmek için Olympos'a geldiğinde onu otururken buldu, kendisi de önünde çömeldi ve sağ eliyle çenesini tutarken sol eliyle dizlerine dokundu*²⁴.

Ilias'ta birinin önünde yere kapanmanın (prosternatio) kişiyi tüm onurundan yoksun bırakan bir eylem olarak da tasvir edilmiştir²⁵. Daha sonraki dönemlerde tanrıların önünde de yere kapanmanın Büyük Kral'ın maiyetindekileri taklit etmek anlamına geldiği düşünülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Yunan algısında özgür insanların ibadetlerinin daha görkemli olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaya başla-

20 Llewellyn-Jones 2017, 769.

21 Hdt. 1.134; 7.136; Ksen. *Kyrou*. 1.3.2, 1.3.18, 8.3.13-4; *Anab.* 2.5.23, 3.2.13; Nep. *Conon* 3.2-3; Plut. *Them.* 27.2-7; *Artax.* 15.7; Plut. *Mor.* 488d; Arr. *Anab.* 4.11.

22 Abe 2018, 2.

23 Tithraustes, Konon'a, Büyük Kral'ın huzuruna çıkan herkesin bir hürmet ritüeli (veneratio) sunması gerektiğini bildirmiştir. Cornelius Nepos ise söz konusu ritüeli açık bir biçimde *proskynēsis* olarak nitelendirmektedir; "Çünkü kralın huzuruna çıkacaksın, krala hürmet göstermen gerekir (venerari); Yunanların buna *proskynēsis* dediği uygulama budur. Zira hiç kimse bu merasimi yerine getirmeden kralın huzuruna kabul edilmez"; Nep. *De excellentibus ducibus exterarum gentium* (Conon 3.2-4).

24 Hom. *Il.* 1498-505.

25 Hom. *Il.* 22.221.

miştir²⁶. Ausfeld, “dua esnasında ses ne kadar güçlü ise dua da o ölçüde güçlü ve etkilidir” düşüncesini yine Ilias’tan örneklerle temellendirmektedir²⁷:

*Kryses yüksek bir sesle (güçlü bir biçimde dua ediyordu), Atreusoğlu yüksek bir sesle dua ediyordu, her biri yüksek sesle dua ediyordu*²⁸.

Proskynēsis eyleminden Aiskhylos, Persai²⁹ (MÖ 472) ve Promētheus Desmōtēs’te (MÖ 460-50) özel olarak bahsetmektedir³⁰. Persai’de Pers kralı Kserkses’in içine düştüğü durum anlatılırken doğa onun kibrini (hybris) ve denizi boyunduruk altına alma girişimini cezalandırır. Strymon Nehri³¹ (Struma) mevsim normallerinin dışında donarak Pers ordusunun geçmesi için buzdan bir köprü oluşturur ve tanrılara gereken saygıyı göstermeyen Persler bile tanrılara yalvarıp gökyüzüne ve toprağa boyun eğmeye, secde etmeye [*proskynēsis*] başlarlar³² ancak güneş, tam da Persler nehri geçerken buzları eritir ve Persler birbirlerinin üzerlerine düşerek boğulurlar³³.

Aiskhylos, Persai tragedia’sında Pers iktidarını bedenleri boyunduruk altına alarak işlediğini ve *proskynēsis*’e dayalı bu düzenin (Persler) özgür bedeni (Yunanlar) eğemediği anda kralın (Kserkses) bedeninin yere düşmesiyle çöktüğünü gösterir³⁴. Tragedia’da *proskynēsis*’e alışmış kolektif bedenlerin bireysel bir irade geliştirememesi üzerinden kurulan itaat düzenini görünür kılar. Bu düzen, askeri yenilgiyi kaçınılmaz hale getiren temel unsur olarak sunulur³⁵. Perslerin kurtuluşu ölü bir krala yöneltmesi, *proskynēsis*’in iktidarı mutlaklaştıran yanlış yönelimini dramatik biçimde açığa çıkarmaktadır³⁶. Tragedia’da *proskynēsis*’in insan ile tanrı arasındaki sınırı ihlâl eden bir iktidar mantığına dönüştüğünde hybris üretmekten başka bir sonuç vermediğini ortaya koymaktadır³⁷.

Aiskhylos’un *Persai* ve *Promētheus Desmōtēs* adlı tragedia’ları, yazgı (*anankē* / *Adrasteia*), iktidar ve itaat kavramlarını karşıt iki dramatik düzlemde ele alarak toplumsal algı üzerinde Yunan özgürlük anlayışını görünür kılmaktadır³⁸. *Persai*’de

26 Aubriot-Sévin 1992, 139.

27 Ausfeld 1903, 505 vd.; Aubriot-Sévin 1992, 139.

28 Hom. *Il.* 8.347.

29 Aiskh. *Per.* 499; Hall 1989, 57; “Aiskhylos’un, Yunanların Pers İmparatorluğu üzerindeki zaferlerini anlatan *Persai* adlı eseri, Yunan düşüncesinde Helenler ile barbarlar arasındaki mutlak kutuplaşmasının en erken tanıklığını sunmaktadır. Bu kutuplaşma, Pers İmparatorluğu’nun Yunanca konuşan dünyaya yönelik artan tehdidine bir noktada yanıt olarak ortaya çıkmıştır”.

30 Aiskh. *Prom. Desm.* 936; Couch 1931, 316.

31 Duridanov 2007, 275; Günümüzde Struma olarak bilinen Güneybatı Bulgaristan’da bulunan nehirdir. Herodotos Strymon Nehri’ni hem Peisistratos’un ekonomik gücünün kaynağı olan maden bölgesi (Hdt. 1.64) hem de Paionialıların yaşadıkları coğrafi alanı tanımlayan bir sınır nehri (Hdt. 5.1) olarak vermektedir.

32 Aiskh. *Per.* 495-9.

33 Aiskh. *Per.* 500-07; Rosenbloom 2023, 378.

34 Aiskh. *Per.* 909.

35 Aiskh. *Per.* 447.

36 Aiskh. *Per.* 657.

37 Aiskh. *Per.* 739.

38 Dodds 1951, 39.

Perslerin yenilgisi, Kserkses'in ölçsüzlüğünün (*hybris*) kaçınılmaz sonucu olarak sunulur. Koro, tanrısal düzenin ihlâlinin cezasını yas tutarak kabul eder³⁹. Bu bağlamda Pers iktidar anlayışı, krala yöneltilen *proskynēsis* pratiğiyle simgelenir. Krala neredeyse tanrısal bir saygı gösterisi olarak bedensel teslimiyet, itaatin hem siyasal hem de dinsel bir norm hâline geldiğini gösterir⁴⁰. Buna karşılık, *Promētheus Desmôtēs*'te koro, Prometheus'u Adrasteia'ya karşı çıkmanın sonuçsuz kalacağı konusunda uyarırken Prometheus'un Zeus'a boyun eğmeyi bilinçli olarak reddetmesi ise ahlaki bir direniş sembolü olarak yüceltilir⁴¹. Zeus'un otoritesi burada meşruiyetini henüz tamamlamamış bir zorbalık olarak temsil edilir ve Prometheus'un reddettiği şey yalnızca yazgı değil, Pers dünyasında *proskynēsis* ile kurumsallaşmış olan gerçekte bir kulluk ilişkisidir⁴². Böylece Aiskhylos, *Persai'de* itaati tarihsel ve kültürel bağlamda anlaşılır kılarak *Promētheus Desmôtēs*'te tiranlığa karşı direnişi Yunan dünyasında özgürlükle özdeşleştirir. Her iki oyunda da yazgı merkezi bir kavramdır ancak biri bedensel ve siyasal teslimiyetin, diğeri ise acı çekme pahasına sürdürülen etik özerkliğin arka planını oluşturur.

Kserkses'in çökmüş bedenle sahneye girişi, başkalarının bedenini *proskynēsis* yoluyla aşağı çeken iktidarın sonunda kendi bedenini de aynı hiyerarşinin altına düşürdüğünü trajik biçimde doğrulamaktadır⁴³. Couch, Aiskhylos'un *proskynēsis* eylemini tanrılara yönelik bir yakarış ve yalvarış olarak değerlendirdiğini ancak ölümlüler söz konusu olduğunda bu eylem olumsuz ve korkakça bir anlam atfettiğini belirtmektedir⁴⁴. Bu bağlamda söz konusu beden hareketi, tanrılar karşısında "saygı gösterme" olarak yorumlanırken insanlar arasında aşağılayıcı bir anlam kazanmaktadır⁴⁵ (Tablo 1).

Herodotos *Historiai* adlı eserinde (MÖ 430-25), *proskynēsis* kavramını kullanan en erken antik yazarlardan biri olup bu kavramı tek bir bedensel hareketle sınırlamamış, farklı beden hareketlerini kapsayacak şekilde ifade etmiştir. Herodotos bu bağlamda Perslerin ve Mısırlıların "farklı bedensel hareketlerle selamlaşmalarını" şu şekilde aktarmaktadır:

*Yolda rastlaşanlar birbirlerine yaklaşırsa bu, onların aynı toplum katından olduklarını gösterir; günaydın yerine ağızdan öpüşürler; eğer biri öbüründen biraz daha aşağı kattansa, o yanaktan öpülür; eğer çok daha aşağı kattansa bir dizini yere koyup öbürünün karşısında secde eder [proskynēsis]*⁴⁶.

39 Aiskh. *Per.* 480.

40 Hdt. 1.134-5; Ksen. *Kyrou.* 6.3.

41 Aiskh. *Prom. Desm.* 530-60.

42 Bacon 1928, 120.

43 Aiskh. *Per.* 909.

44 Couch 1931, 318; Rung 2020, 433.

45 Rung 2020, 433.

46 Hdt. 1.134.

Herodotos'un Persler hakkında yukarıdaki ifadeleri, Yunan kaynakları, Pers kraliyet yazıtları ve kabartmalarla birlikte değerlendirildiğinde, Perslerin sosyal tabakalaşmasına dair belirli ölçüde bilgi sunmaktadır. Bazı yazıtlarda üst tabakayı ifade etmek üzere amata (asil, asil doğumlu, aristokrat) ve tunuvant (güçlü) gibi sıfatlar kullanılırken Perslerin geri kalan nüfusu için skauθi (fakir, zayıf) gibi nitelere yer verilmiştir⁴⁷.

İşte Mısırlılar ile Yunanlar arasında bir başka benzer nokta *ama bütün Yunanlarla değil, yalnız Lakedaimonlular: Gençler yaşlılarla karşılaştıkları zaman kenara çekilir, yol verirler; bir ihtiyar içeri girdiği zaman yerlerinden kalkarlar. Buna karşılık işte bir görenek ki, hiçbir Yunan toplumunda yoktur: Günaydın demek yerine, sokaklarda eğilir ve ellerini dizlerine kadar indirirler*⁴⁸.

Mısır'da Amarna'da bulunmuş ve günümüzde Metropolitan Museum'da sergilenen bir kabartma, Herodotos'un yukarıda tarif ettiği ve yazılı olarak aktarmaya çalıştığı Pers ve Mısırlılara özgü selamlaşma geleneğinin çarpıcı bir görsel örneğini sunmaktadır (Fig. 1). Bu kabartmada, belinden eğilen Mısır saray görevlisinin yalnızca sol elini indirdiği görülmektedir⁴⁹. Herodotos'un "el" için tekil bir ifade (τῆν χεῖρα) kullanmış olması ve kabartmanın Herodotos'tan yaklaşık 900 yıl öncesine tarihlenmesi, onun gözlemlerinin doğruluğunu destekler niteliktedir⁵⁰.

Fig. 1. Mısır Amarna'dan "eğilen hizmetçi" kabartması (Abe 2018, 44; Fig. 5).

47 Wiesehöfer 2001, 35.

48 Hdt. 2.80.

49 Frye 1972, 103; Antik Mısır'da diz çökmüş veya ayakta duran bir kişinin ellerini ileri doğru uzatması tanrılara yönelik saygı ya da ibadetin geleneksel göstergelerinden biri olarak kabul edilmekteydi. Benzer tasvir Pers Büyük Kralı'nın Ahura Mazda'nın huzurunda betimlendiği Akhaemenid-Pers kabartmalarında da görülmektedir.

50 Abe 2018, 11.

Perslerin *proskynēsis* eyleminin Yunanlar tarafından tanrısal monarşiye gösterilen bir saygı biçiminde algılanması, büyük ölçüde kültürel bir yorum farkına dayanmaktadır⁵¹. Bu yorumun Pers kralları tarafından bilinçli olarak yönlendirilmiş bir anlamlandırmaya dayanmadığı ve Pers toplumsal pratiğinde de bu şekilde kavranmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu algı, Yunan anlatı geleneğinde toplumsal boyun eğme temasını merkeze alan birçok anlatının ortaya çıkışını açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Nitekim Herodotos, Susada Kserkses'in huzuruna çıkan⁵² Spartalı elçiler Bulis ve Sperkhis'e ilişkin anlatısında şu ifadeleri kullanır:

*Kraliyet muhafızları onlara emir verip, yere kapanarak krala yemin etmelerini emrettiklerinde verdikleri cevap başları yere çakılsa bile asla böyle bir şey yapmayacaklarını ilan etmek oldu*⁵³.

Kserkses Dönemi'nde (MÖ 486-465) Pers egemenliği, Herodotos'un yukarıdaki anlatısında giderek bedensel hareketler ve ritüeller üzerinden görünür ve daha somut bir hâle gelir⁵⁴. *Proskynēsis*, bu dönüşümün en çarpıcı örneklerinden biridir. Böylece Herodotos, Yunan-Pers karşıtlığını siyasi ve askerî bir çatışmanın yanında, beden kullanımı ve itaatın görünür kılınması üzerinden işleyen bir kültürel karşıtlık olarak da sunar⁵⁵. Bu açıdan Bulis ve Sperkhis anlatısı, *Historiai*'da diplomasi, beden ve özgürlük arasındaki ilişkinin en yoğun biçimde kesiştiği örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Pers kraliyet muhafızlarının Büyük Kral'ın huzurunda başlarını yere eğmelerine rağmen Spartalıların Kserkses'in huzurunda secde etmeyi bilinçli biçimde reddettiklerini aktarmaktadır⁵⁶. Bu anlatı, Yunan dünyasında *proskynēsis*'e yabancı bir saray protokolünün ötesinde anlamlar yüklediğini ve özgür yurttaş kimliğiyle bağdaşmayan bir itaat biçimi olarak değerlendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Spartalı elçiler Bulis ve Sperkhis'in Kserkses'in huzurunda *proskynēsis* yapmayı reddetmeleri, Yunan özgürlük anlayışının beden üzerinden nasıl ifade edildiğini açık biçimde görünür kılmaktadır⁵⁷. Bu anlatılarda itaat, bedensel bir ritüel yerine sözel ve hukuki bir talep üzerinden temsil edilir. Atina ve Sparta'nın bu talebi reddetmeleri ise siyasi özerkliğin korunmasına yönelik kolektif bir karar olarak kurgulanır⁵⁸.

Atinalı komutan ve devlet adamı Themistokles (MÖ 524-459) Pers sarayına ulaştıktan sonra geçirdiği ilk yılı bilinçli bir uyum süreci çerçevesinde Pers dili

51 Frye 1972, 103.

52 Garrison 2011, 24.

53 Hdt. 7.136; Hall 1989, 96.

54 Hall 1989, 96.

55 Hdt. 7.136.

56 Hdt. 7.136; Hall 1989, 96.

57 Garrison 2011, 24.

58 Hall 1989, 97.

ve geleneklerini öğrenmeye ayırmıştır⁵⁹. Bu süreç, literatürde sıklıkla Persleşme (medizm/philopersianizm)⁶⁰ olarak tanımlanmakta olup Pers saray kültürünün ve monarşik düzeninin normlarının içselleştirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu dönüşüm, Yunan perspektifinde Doğu despotizmi olarak kavramsallaştırılan siyasal yapının benimsenmesi bakımından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. I. Artakserkses (MÖ 465-424) ile görüşme zamanı geldiğinde Themistokles, kralın huzuruna çıkar, *proskynēsis* yapar ve sessizce ayakta durur. Yunanlar açısından bu ritüel alçalma, Perslere boyun eğme kültürünün en uç simgesi, hatta Büyük Kral'a toprak ve su sunmanın görsel ve bireysel düzeydeki karşılığı olarak görülüyordu⁶¹.

Proskynēsis, Yunan dünyasında, Isokrates'in Panegyricos (MÖ 380) adlı eserinde açıkça vurguladığı üzere, özellikle doğulu bir despotun huzurunda gerçekleştirilen aşağılayıcı bir boyun eğme biçimi olarak düşünülmüştür⁶². Pers karşıtı söylemin en etkili temsilcilerinden biri olan Isokrates, Perslerin zayıflığına ve köleliğine vurgu yaparak⁶³ onların krallarına gösterdikleri bu tür bedensel teslimiyetleri, Yunan özgürlük anlayışının tam karşıtı olarak sunar. Bu söylemde *proskynēsis*, bireysel bir davranıştan daha çok despotizmle özdeşleştirilmiş bir siyasal kültürün sembolü haline gelmektedir:

Onlar [Persler] akıllarını mütevazı bir şekilde tutarlar ve tek bir adamın gücüne tabi oldukları için korkudan sinerler; kendilerini Pers kraliyet sarayının kapısında teftişe hazır sunarlar secdeye kapanırlar [προκαλινδοούμενοι]⁶⁴ ve alçakgönüllü bir ruh hali uygular ölümlü bir insanın önünde proskynēsis yapar; ona bir tanrı olarak hitap eder ve tanrılara insanlardan daha az saygı gösterirler⁶⁵.

Proskynēsis dolaylı da olsa, Isokrates'in Panathenaicos adlı eserinde (MÖ 342-39) de yer almaktadır. Burada Pers yönetimi, yurttaşlarını krallarının önünde sessizce boyun eğmeye alışmış bir topluluk olarak betimlenirken Atina ve genel olarak Yunan dünyası ise özgürlüğün, ölçülülüğün taşıyıcısı olarak idealize edilir⁶⁶. Bu bağlamda *proskynēsis*, Yunan söyleminde Pers saray protokolüne ait bir uygulama yerine despotizmle özdeşleşmiş bir beden politikası olarak anlam kazanır⁶⁷. Dolayısıyla Isokrates'in metinleri, Herodotos ve Aelianus'ta anlatı düzeyinde kar-

59 Kaya 2002, 91.

60 Ünlü 2025, 354.

61 Bakewell 2013, 98.

62 Isok. Paneg. 151-154.

63 Isok. Paneg. 151.

64 Ünlü 2025, 408; dn. 2807; (προκαλινδοούμεναι) Yun. yuvarlanmak kökünden gelen birleşik bir kelimedir. Atinalı devlet adamı ve hatip Aeschines'i "II. Philippos'un (MÖ 382-336) önünde secde etmiş olarak" tanımlamak için kullanılmıştır.

65 Isok. Paneg. 151-154.

66 Isok. Panat. 142-143.

67 Briant 2002, 276-281.

şımıza çıkan direniş örneklerini teorik ve ideolojik bir çerçeveye oturtmaktadır⁶⁸. *Proskynēsis*'in reddi bu söylemde, Pers karşıtı bir politik tutumun ötesinde Yunan kimliğinin ve özgür yurttaş ethos'unun temel bir göstergesi olarak işlev görmektedir⁶⁹.

Yunan edebiyatında *proskynēsis*, özellikle yeni bir kralın tahta çıkışı sırasında Pers kralı huzurunda gerçekleştirilen bedensel bir saygı eylemi olarak vurgulanmaktadır. Antik Yunan kaynaklarında farklı bağlamlarda ele alınan bu uygulamaya Ksenophōn Kyrōupaediada (MÖ 370-60), Büyük Kyros'un tahta çıkışı (MÖ 559-529) bağlamında şu şekilde değinir:

*Persler savaş arabası üzerinde görkemli bir şekilde giyinmiş Kyros'a baktıklarında, hepsi ona proskynēsis yaptı, ya bazıları buna başlama talimatı aldıkları için ya da onun hazırlığı ve Kyros'un görünüşünün bu kadar güzel ve büyük olduğunu düşündükleri için. Perslerden hiç kimse daha önce Kyros'a proskynēsis yapmamıştı*⁷⁰.

*Hadım Gadatas zorunlu saray protokolünü yerine getirdikten hemen sonra Kyros'u selamlardı. [O], kalenin içindeki işleri düzene koyduktan sonra dışarı çıktı ve geleneğe göre proskynēsis yaptı ve şöyle seslendi: Selam sana ey Kyros!*⁷¹.

Yunan edebiyatında Perslerin tanrılara da *proskynēsis* yaptığını Ksenophōn Kyrōupaediada şöyle açıklamaktadır⁷²:

*Büyük Kyros gençken doğudan uçan bir kartalın bir tavşanı yakaladığını ve avını büyük bir zevkle bir tepeye kadar taşıyıp orada attığını gözlemler; bunu bir kehanet olarak yorumlayıp memnuniyet duyar ve Zeus Basileos'a proskynēsis yapar*⁷³.

Burada ise Perslerin nadir de olsa Yunanlarda olduğu gibi *proskynēsis*'i ilahî bir ritüel olarak gerçekleştirdiklerinin ilk örneği verilmektedir.

Proskynēsis'i Strabon ise Geographika'da (MS 20-23) şu şekilde aktarmaktadır:

*Sokaklarda insanlar birbirleriyle karşılaştıklarında, tanıdıklar ve aynı statüde olanlar yaklaşp öpüşürler [gnorimoi kai isotimoi], daha düşük rütbedekilere ise yanaklarını uzatıp öpüşürler; fakat daha da alt statüdekiler sadece saygı durumunda bulunurlar*⁷⁴.

68 Ober 1998, 157-165.

69 Hall 1989, 56-60.

70 Ksen. Kyrōu. 8.3.14.

71 Ksen. Kyrōu. 5.3.18.

72 Ksen. Kyrōu. 2.4.19.

73 Ksen. Kyrōu. 2.4.19.

74 Strab. 15.3.20.

Strabon'un bu cümlelerinden Pers toplumunda *proskynēsis* eyleminin astın üst rütbedeki kişiye göstermiş olduğu bir saygı göstergesi olduğu anlaşılmaktadır. Yunan tarihçi, biyografi ve deneme yazarı Mestrius Plutarkhos II. Artakserkses'in (MÖ 405-359) yaşamından kesitler sunduğu eserinde (MS 96-120) II. Artakserkses'in tanrıça Hera'ya *proskynēsis* yaptığından bahsetmektedir:

Sevgili kızı Atossa cüzzama yakalandığında Artakserkses, Hera'ya dualar sundu, sadece bu tanrıçaya proskynēsis yaptı⁷⁵.

Artakserkses'in bu *proskynēsis*'i diz çökme ve secdeyi doğrudan ifade etmektedir.

Aelianus, *Varia Historia*'da (MS 3. yüzyıl) Thebaili Ismenias'ı, Büyük Kral'a gösterilmesi beklenen saygı ediminden kaçınmak için başvurduğu hile nedeniyle "ustaca ve tipik bir Yunanlı" olarak tanımlar⁷⁶. Bu anlatı, Pers saray protokolüne yönelik Yunan direncinin açık reddiyelerle sınırlı kalmadığını kurnazlık ve sembolik kaçınma stratejileriyle de ifade edildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda *proskynēsis*'ten kaçınma, doğrudan bir meydan okuma kadar kültürel kimliğin korunmasına yönelik dolaylı bir pratik olarak da işlev görmüştür. Büyük İskender'in MÖ 327 yazında *proskynēsis*'i sarayına ve ordusuna dâhil etmesi⁷⁷ ve bunun Makedoniali seçkinler arasında ciddi huzursuzluklara yol açması, söz konusu kültürel yanlış anlamının bir sonucu olarak değerlendirilebilir⁷⁸. Saraydaki bu ritüel, Yunan ve Makedoniali seçkinlerin tek bir imparatorluk ideolojisi altında ve ortak bir saray protokolü ile birleştirme girişimi olarak yorumlanırken⁷⁹ Yunanlı ve Makedoniali elitler için bu ritüel, insan ile tanrı arasındaki sınırı ihlâl eden ve özgür yurttaş kimliğiyle bağdaşmayan bir itaat hareketi olarak algılanmıştır⁸⁰. Büyük İskender'in Asya seferi sırasında icra edilen *proskynēsis* uygulamasına ilişkin anlatılar neredeyse bütün İskender tarihçilerinde yer almaktadır⁸¹. Arrianus *Anabasis*'te (MS 130-145) İskender'e bir tanrı gibi tapınmak amacıyla *proskynēsis* uygulamasının saray protokolüne dâhil edilmesi konusunda Anaksarkhos ile Kallisthenes arasında geçen tartışmayı aktarır⁸². Anaksarkhos, Makedoniali kralın ilahî onurlarla yüceltilmesini desteklerken Kallisthenes bu öneriye karşı çıkmıştır. Hatta Kallisthenes konuşmasında, yaşayan insanlara gösterilen saygı ile tanrılara

75 Plut. *Artax.* 23.7.

76 Ael. *Var.* 1.21.

77 O'Sullivan 2020, 263; Büyük İskender'in Sürgünler Fermanı'nı ilan etmesinin ardından Yunan dünyasını saran yoğun diplomatik hareketlilik sırasında Büyük İskender'in ilahî statüsünün resmen tanınması birçok *polis*'te tartışma konusu hâline gelmiştir. Bu tartışmalar özellikle Atina'da daha da yoğunlaşmıştır. Çünkü kent, Samos'un sürgündeki eski sakinlerine iade edilmesini önlemeye büyük önem vermiştir. Bu siyasal kriz bağlamında Büyük İskender'e bir tanrıya yakışır onurlar (*honores divini*) verilerek onun hoşnut edilmesi düşüncesi, yürütülen siyasî müzakerelerin önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

78 Llewellyn-Jones 2013, 72.

79 O'Sullivan 2020, 260.

80 Matarese 2013, 84.

81 Rung 2020, 429.

82 Arr. *Anab.* 4.10-12; Choksy 1990b, 202.

sunulan onurlar arasında açık bir ayırım yapmış ve *proskynēsis*'i “yalnızca tanrılara sunulması gereken bir saygı biçimi” olarak nitelendirmiştir⁸³. Arrianus'un Baktri-
a'da geçen olaylara ilişkin tasviri ise *proskynēsis*'in kralın huzurunda yere kapan-
mayı içeren bir hareket olduğunu düşündürmektedir. Arrianus'un anlatımında ise
kralın huzuruna çıkan kişi önce kadehten içmekte, ardından *proskynēsis* yapmak-
ta daha sonra ayağa kalkarak İskender tarafından öpülmektedir⁸⁴. MS 3. yüzyılda
yaşamış Emesalı Heliodoros, Akhaemenid Dönem'de geçen ünlü romanı Aethi-
opikáda (MS 3. yüzyıl) *proskynēsis*'e atıfta bulunur ve bu eylemi daha önemli bir
beden hareketi olarak sunar⁸⁵.

PERS VE YUNAN SANATINDA PROSKYNĒSIS'İN GÖRSEL İDEOLOJİSİ

Yunan düşüncesine göre tanrılara verilen birçok onur arasında en önemlisi
proskynēsis pratiğidir. Bu nedenle özgür yurttaşlık anlayışını benimseyen Yunanlar
için böylesi bir bedensel saygı gösterisinin Perslerde olduğu gibi ölümlü bir insana
yöneltilmesi kabul edilemez bir uygulama olarak değerlendirilmiştir⁸⁶. Yunanların
ölümlü insanlara *proskynēsis* göstermeyi neden reddettikleri açık biçimde ortaya
konmaktadır. Bu bağlamda birbirleriyle ilişkili ancak ayırt edilebilir iki temel ge-
reğe bulunmaktadır. İlk olarak, Yunanlara göre *proskynēsis*'in yalnızca tanrılara
yönelik bir dinsel edim olması gerektiği düşüncesi öne çıkar. Bu nedenle onu yal-
nızca tanrılara sunuyoruz, kral ise tanrı değildir anlayışı⁸⁷ belirleyici bir etken ol-
muştur. İkinci olarak ise özgürlük fikrine dayalı sosyal ve seküler bir motivasyon
söz konusudur. Buna göre “*proskynēsis* sunmuyoruz çünkü özgürüz” düşüncesi
baskındır. İlk gerekçe bağlamında, *proskynēsis*'e ilişkin Yunan algısı ile Pers koz-
molojisi arasında belirgin bir çelişki olduğu görülmektedir.

Tanrı'nın evren üzerindeki dolaylı fakat mutlak egemenliğini açıklamak için
Pers monarşisini bir analogi⁸⁸ olarak kullanan Pseudo-Aristoteles⁸⁹ bilerek ve iste-
yerek Pers Büyük Kralı'na başını sallayıp onu efendi ve tanrı olarak adlandırmış
olsa da⁹⁰ ne Pers kralı yazıtlarında ne de Pers dininde *proskynēsis*, ilahî bir çağrışı-
ma izin vermemektedir⁹¹.

Akhaemenid-Pers ikonografilerinde Büyük Kral ve tanrılara yöneltilen saygı
hareketlerinin birbirinden ayrılmış olması Pers dünyasında bu hareketlerin belirli

83 Arr. *Anab.* 4.10-6-7; 4.11.1-8.

84 Arr. *Anab.* 4.12-3.

85 Heliod. *Aet.* 10.25.1.

86 Arr. *Anab.* 4.11.8.

87 Abe 2018, 26.

88 Thein 2020, 61.

89 Ps.-Aristot. *Mund.* 6.398b6.

90 Ps.-Aristot. *Mund.* 6.398a22-23.

91 Ünlü 2025, 411.

sembolik kodlar çerçevesinde düzenlendiğini göstermektedir⁹². Tanrılara yönelik tasvirlerde avuç içinin dışa dönük biçimde kaldırılması tercih edilirken krala yönelik sahnelerde avuç içinin içe dönük tutulduğu görülmektedir⁹³. Bu durum yukarıda vurgulanmış olan Yunan kaynaklarında genel olarak *proskynēsis* başlığı altında değerlendirilen bu davranışların Pers pratiğinde farklı anlam katmanlarına sahip çeşitli bedensel hareketlerden oluştuğunu düşündürmektedir⁹⁴. Dolayısıyla *proskynēsis* tek bir bedensel hareketle sınırlı kalmayıp saygı, bağlılık ve hiyerarşiyi görünür kılan daha geniş hareketler bütünü de kapsamaktadır. Söz konusu bu hareketler bütünü, İran'ın Fars bölgesi Behistun'da⁹⁵ (MÖ 521) I. Dareios'un zafer yazıtına eşlik eden kabartmada (Fig. 2), Büyük Kral ayakta ve sağa doğru dönük olarak tasvir edilmiştir. Dareios'un sağ eli yüz hizasında kaldırılmış olup, avuç içi Pers pantheonu'nun yaratıcı tanrısı Ahura Mazda'nın sembolü olan kanatlı güneş kursuna doğru dışa dönük durumdadır⁹⁶. Burada yer alan zafer yazıtında I. Dareios şöyle demektedir:

*Kral Dareios diyor ki; Ben Ahura Mazda'nın iradesiyle kralım. Ahura Mazda bana krallığı bahsetti*⁹⁷.

Yazıttan da anlaşılacağı üzere, I. Dareios kendisini ilahî iradenin yalnızca bir aracısı olarak sunmakta ve krallık yetkisinin ise kendi kişisel kudretinden değil Ahura Mazda'nın lütf ve iradesinden kaynaklandığını açıkça vurgulamaktadır⁹⁸. Bu bağlamda Akhaemenid-Pers görsel sanatı, Büyük Kralı ibadetin bir nesnesi değil, Ahura Mazda'ya saygı sunan bir kul ve hükümdar olarak takdim etmektedir⁹⁹. Bu nedenle yukarıda bahsedilen antik Yunan kaynaklarının Pers kralına yönelik *proskynēsis*'i dolaylı da olsa tanrıya tapınma olarak yorumlamaları Pers uygulamasından ziyade Yunan dini düşüncesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir¹⁰⁰.

92 Frye 1972, 104.

93 Choksy 1990a, 31.

94 Frye 1972, 104.

95 Root 1979, 184; Behistun kabartması, eşlik eden yazıtta anlatılan olayları görsel olarak betimleyen tek Akhaemenid-Pers tasviridir. Belirli bir tarihsel olay ya da olaylar dizisini açık bir biçimde belgeleyen bilinen tek Akhaemenid görsel anlatımı özelliğini de taşımaktadır.

96 Choksy 1990a, 31.

97 Lecoq 1997, 188, (DB 5).

98 Abe 2018, 26.

99 Widengren 1959, 242 vd.

100 Frye 1972, 103.

Fig. 2. I. Dareios'un zafer yazıtına eşlik eden Behistun Kabartması (Boardman 2000, 107; Fig. 3.27a).

Susa'da bulunmuş ve (Fig. 3a-b)¹⁰¹ I. Dareios'a ait heykel kaidesinde (MÖ 520-19), Pers İmparatorluğu'na bağlı halklar çömelmiş ve topukları üzerinde oturur biçimde, kollar öne ve yukarıya doğru uzatılmış, avuç içleri ise yukarı dönük şekilde atlantid¹⁰² ikonografisi içinde tasvir edilmişlerdir¹⁰³. Bu ikonografi her ne kadar yaygın bir kullanım göstermese dahi Mısır firavunu sıfatı olan Pers Büyük Kralı I. Dareios'a yöneltilen *proskynēsis* ile doğrudan ilişkili olarak değerlendirilebilir. Susa örneği ilahî bir bağlama atıfta bulunmaz, Büyük Kral ile halkları arasındaki uzamsal bir ilişki, krala olan bağlılık ve desteklerinin bir ifadesi yansıtmaktadır¹⁰⁴. Bu doğrultuda bu örnek Yunan sanatındaki ilahî, Pers sanatındaki kralî *proskynēsis* kavramını ve farkını daha iyi açıklamaktadır. Pers kralının huzuruna kabul edilen Yunan elçilerin belirli bir saray veya kralî ritüelleri gözlemlmeleri muhtemeldir. Perslerin saygı eylemini Yunanlar *proskynēsis* olarak adlandırmışlardır¹⁰⁵. Normalde diz çökme ve kralın önünde secde etme eylemini karşıladığı anlaşılan bu terimi Yunanlar ilahî bir varlığa hitap ederken gösterdikleri hareket olarak kullanmışlardır¹⁰⁶. Bu iki eylemin işlevleri farklı olsa da (ilahî ve kralî *proskynēsis*) gösterilen hareketler benzerdir.

101 Ünlü 2025, 375-376; Susa Dareios heykeli Mısır sanatından etkiler taşımaktadır. Burada I. Dareios'un bir firavun olarak rolünün ve meşruiyetinin bir ifadesi yer almaktadır. I. Dareios'un sol ayağının sağ ayağının önünde adım atar gibi verilmiş olması Mısır heykeltıraşlığının klasik bir özelliğidir. Kaide üzerindeki figürlerin altında yer alan dikey ve oval hiyeroglif etiket sütunları ise standart Mısır fonogramlarıdır.

102 Colburn 2014, 787; "Atlantid ikonografisi Mezopotamya sanatında uzun bir geçmişi olan ilahî bir bağlama atıfta bulunmaktadır. Burada ve Nakş-ı Rüstem'de kral ile imparatorluk halkları arasındaki iyi ilişkilerin ve krala verilen sonsuz desteğin bir aracı olarak kullanılmıştır; dolayısıyla tebaasının desteği ile Büyük Kral'ın siyasal ve dini otoritesinin pekiştirilmesini temsil etmektedir".

103 Ünlü 2025, 375.

104 Thein 2020, 61.

105 Abe 2018, 36.

106 Thein 2020, 61.

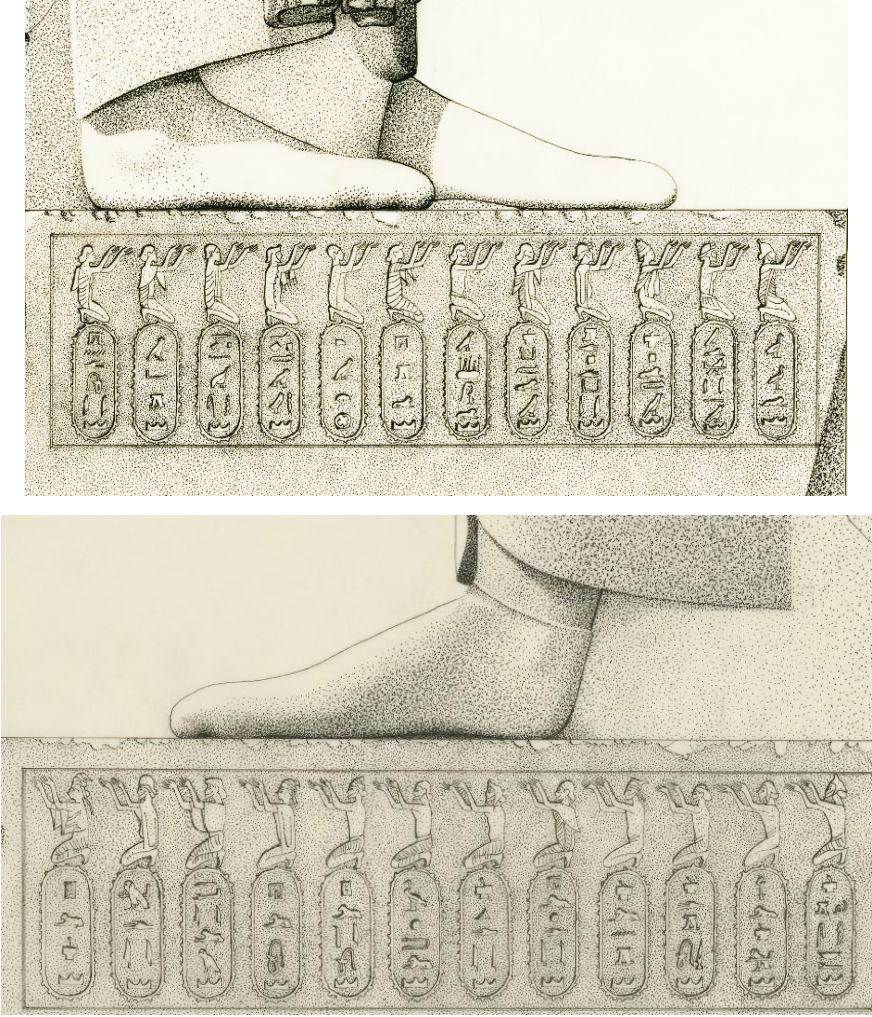

Fig. 3. Susa Dareios Heykel kaidesinde betimlenmiş Pers İmparatorluğu'na bağlı 24 ulus (Qarche 2015, Fig. 23).

Yunan sanatında hiketeia ikonografilerinde kadınlar erkeklerden daha çok tasvir edilmiştir. Başka bir ifade ile diz çökerek *proskynēsis* yapmak Yunan algısında ikonografik bir bakış açısı ile feminel bir hareket olarak düşünülmüştür¹⁰⁷. Antik Yunan toplumunda kadınlar, köleler çocuklar ve yabancılar açısından uygun görünen bu hareket özgür erkekler için çoğu durumda uygun görülmemiştir¹⁰⁸. Pers ikonografisinde diz çökme istisnai olarak imparatorluk hiyerarşisini ve Büyük Kral'a yönelen saygıyı ifade eden bir protokol unsuru olarak karşımıza çıkarken Yunan ikonografisinde aynı beden hareketi bütünüyle hiketeia ritüeli ile ilişkilendirilmiş ve *hiketēs* kimliği üzerinden tanrısal bir varlığa karşı çaresizlik, korunma talebi ve teslimiyetin göstergesi olarak temsil edilmiştir. Bu farklı sembolik çerçeve antik Yunan yazarlarının Pers *proskynēsis*'ini kendi ritüel ve kültürel kodları doğrultusunda yorumlamalarının başlıca nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Ekim 2018'de Nakş-ı Rüstem'de yer alan kaya mezarlarının birinde Persçe-Elamca ve Babilce olmak üzere üç dilli yeni bir Akhaemenid yazıtı (DNf) keşfedilmiştir. Söz konusu yazıt daha önce tanımlanmış diğer açıklayıcı yazıtlarda olduğu gibi (DNc-d-e) kabartmanın alt bölümünde betimlenen figürü açıklamakla birlikte, onlardan farklı olarak bir fiil dizisi içermesi bakımından dikkat çekmektedir¹⁰⁹. Bu yönüyle DNf, figürün kimliğini ve gerçekleştirdiği eylemi tanımlayan özgün bir metin niteliği taşımaktadır. Yazıtta geçen ve daha önce belgelenmemiş olan Eski Persçe fiil *ā-frayāti* (*öne doğru gelir/eğilir*) ya da alternatif olarak *ā-fra-θāti* (*öne doğru konuşur/hitap eder*) biçiminde okunmaktadır¹¹⁰. Bu ifade, figürü açık bir biçimde Pers Büyük Kralı'nın önünde törensel bir görev ya da hareketi icra eden bir kişi olarak tanımlamaktadır¹¹¹ (Fig. 4). Söz konusu hareket Persepolis kökenli gliptik (mühür) bulgularıyla ilişkilendirilerek karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir¹¹². I. Dareios Dönemi'ne tarihlenen ikonografik veriler, bu hareketin iki ana sahnede temsil edildiğini göstermektedir: (1) Nakş-ı Rüstem mezar cepheleri, Apadana merkez panel kabartmaları ve Taht Salonu kapı sövelerinde yer alan sahneler; (2) Persepolis gliptik'lerinde betimlenen ve Büyük Kral'ın huzuruna çıkmak için çift basamaklı kule benzeri mimari unsurlara yönelen törensel ilerleyiş/geçit sahneleri¹¹³.

107 Aiskhylos (*Prom. Desm.* 1005) *hiketeia* ikonografisi için kadınlara özgü bir biçimde yukarı kaldırılmış ellerle *yalvarmak* ifadesini kullanmıştır.

108 Clark 2009, 14-15.

109 Delshad - Doroodi 2019, 5.

110 Baulina 2021, 1172.

111 Delshad - Doroodi 2019, 5.

112 Garrison 2017, 406-408.

113 Delshad - Doroodi 2019, 14.

Fig. 4. Persepolis Nakş-ı Rüstem I. Dareios'un kaya mezarı (Delshad – Doroodi 2019, 13; Fig. 12).

Yunanların ise yalnızca tanrıların huzurunda *proskynēsis* gerçekleştirdiği dikkate alındığında bu bağlamda en yaygın beden duruşunun ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. MÖ 460 yılına tarihlenen ve Attika kökenli olup günümüzde British Museum'da sergilenen kırmızı figürlü bir boyunlu amphora (Phineus'un Tanrılara Yakarışı¹¹⁴) üzerinde betimlenen sahnede, Phineus'un tanrılara hitap ve yakarış amacıyla ellerini yukarı doğru kaldırdığı görülmektedir. Figürün öne doğru yönelmiş bedeni ile yukarı doğru kaldırılmış kolları Yunan sanatında yakarış (hiketēs) ve ritüel-yönelim hareketleriyle ilişkilendirilen yaygın bir beden dilini açık biçimde yansıtmaktadır (Fig. 5).

114 Ünlü 2025, 412; dn. 2838; Boyunlu amphorada tanrılara yakarırken tasvir edilen Phineus, Publius Ovidius Naso'nun (MÖ 43-MS 17) *Metamorphoses* adlı eserinin 4. Kitabı "*Perseus ve Andromeda'nın Düğünü*"nde" 753-771. dizelerde geçer. Phineus, Trakeia'da Salmydessus'un kralıydı: "Kendi çocukları Pleksippos ve Pandion'u mahkum ettikten sonra tanrılar tarafından kör edilmiş ve yemeğe çalıştığı her yemeği çalıp kirleten Harpyler'in işkencesiyle cezalandırıldı. Phineus Harpyler'i uzaklaştıran Argonautlar tarafından kurtarıldı ve ödül olarak onlara Symplegadas'ı nasıl geçeceklerini söyledi. Mitlerinin birkaç versiyonu vardır; bunlardan biri Phineus'un başlangıçta ona verilen kehanet armağanını kötüye kullandığı ve tanrıların niyetlerini ifşa ettiği için cezalandırıldığıdır".

Bununla birlikte, sahnede diz çökme, yere kapanma ya da ağızla temas gibi antik kaynaklarda özellikle Pers saray pratiği bağlamında tanımlanan *proskynēsis*'in ayırt edici bedensel unsurlarına yer verilmemiştir. Bu nedenle söz konusu tasvir, *proskynēsis*'in doğrudan bir temsili olmak yerine Yunan sanatında bedensel saygının sınırlarını belirleyen ve tanrılara yöneltilen uygun hareket repertuarını ortaya koyan bir karşı örnek olarak değerlendirilmelidir.

Fig. 5. Kırmızı figürlü boyunlu amphora üzerinde “Phineus’un Tanrılara yakarış sahnesi” (Carpenter 2007, 413; Fig. 26.10).

Yunan sanatında hiketēs duruşunun en bilinen görsel temsillerinden biri, MÖ 4. yüzyıla tarihlenen ve Lysippos’un oğlu Boidas’a atfedilen bir Yunan heykelinin Roma dönemi bronz kopyasıdır¹¹⁵ (Fig. 6).

115 Abe 2018, 29.

Fig. 6. Genç erkek bronz heykeli “Betender Knabe” (Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung. Die griechischen Bronzen, Berlin 1988, kat.no. SK 2).

Foto: J. Zhang.

Bu temsil, Yunanlara özgü tipik dua hareketini yansıtmaktadır. Duruşun yukarıya, tanrısal alana yönelmesi ile bedenin dik, çıplak ve özgür olarak sunulması, dinsel bir teslimiyeti ifade ederken herhangi bir siyasal çağrışım taşımamakta ve dua sözlü ve bedensel bir ifade biçimi olarak yer almaktadır. Persepolis'te Nakş-ı Rüstem'deki Pers kralı mezarların cephelerinde yer alan tasvirlerle benzerliği dikkat çekicidir. Nakş-ı Rüstem'de Büyük Kral, iki ya da üç sıra halinde tebaası tarafından desteklenen bir platformda ve imparatorluk bünyesinde yer alan halkların kollarını kaldırdıkları ve avuç içleri yukarı bakacak şekilde önde tasvir edilmişlerdir¹¹⁶ (Fig. 7).

116 Ünlü 2025, 409; Söğüt 2025, 139-140, Lev. 80.

Fig. 7. Persepolis Nakş-ı Rüstem'deki II. Artakserkses'in kaya mezarı "taht taşıyıcılar" (Schmidt 1970, Pl. 67).

Yunanlarda Yeraltı tanrılarına (khthonik) yöneltilen duaların farklı biçimde tutum ve hareketler içerdiği öne sürülmüştür¹¹⁷. Ancak son araştırmalar bu ayırımın sanıldığı kadar kesin olmadığını göstermektedir¹¹⁸. Nitekim khthonik olmayan tanrıların önünde de diz çökülebilmekte buna karşılık khthonik tanrılarına yöneltilen ibadetlerde de ayakta durma ve elleri ileri uzatma gibi bedensel hareketler görülebilmektedir¹¹⁹. Bunun çarpıcı bir örneği Yunan sanatına ait Peiraeus'ta bulunmuş Zeus Meilikhios¹²⁰ önünde gerçekleştirilen sahnedir (Fig. 8). Bu sahne- de ritüeli gerçekleştiren kişiler ayakta durmakta bakışlarını yatay olarak tanrıya yöneltmekte ve sağ kollarını yukarı kaldırıp avuç içleri açık şekilde göksel (ouranios)¹²¹ tanrılarına yönelik dualarda olduğu gibi ileri doğru uzatmaktadır¹²². Bu durum yeraltı tanrılarına ait bir heykelin önünde bulunulduğunda da aynı bedensel hareketlerin yapılmış olabileceğini düşündürmektedir¹²³. Burada asıl belirleyici

117 Nasıl ki Pers proskynēsis'ini tek bir beden hareketi ile tanımlamak mümkün değilse Yunan dünyasında da dua ve yakarış hareketlerini tek tip ve değişmez ritüeller olarak değerlendirmek metodolojik açıdan sorunludur. Her iki kültürde de beden dili, ritüelin bağlamı ve amacı doğrultusunda anlam kazanmaktadır.

118 Aubriot-Sévin 1992, 132.

119 Aubriot-Sévin 1992, 133.

120 Foucart 1883, 507; M. Foucart, Zeus Meilikhios'un aslında Phenikia tanrısı Baal Melek ya da Moloch'un Hellenleştirilmiş bir biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Rose 1921, 148; Zeus Meilikhios, adında ve kültüründe tamamen Yunanlı unsur taşıyan ve Attika'dan Pompeii'ye kadar tapınım görmüş, tatlı, kibar ve yatıştırılabilir anlamlarına gelen Zeus'un khthonik yönünü yansıtan epitheti'dir; Zeus Meilikhios kimi zaman bir insan formunda kimi zaman ise devasa bir yılan biçiminde tasvir edilmiştir".

121 Aubriot-Sévin 1992, 135.

122 Harrison 1908, 21.

123 Aubriot-Sévin 1992, 133.

unsur ritüel bağlamı ve duanın amacıdır¹²⁴. Bu kabartmada avuç içi tanrıya dönük ve açık sağ el hareketi tasviri Zeus Meilikhios'a yöneltilen bir ibadet olduğunu göstermektedir. Bu durum I. Dareios'un zafer yazıtına eşlik eden Behistun anıtında (Fig. 2) I. Dareios'un Ahura Mazda'ya yönelttiği avuç içi dışa veya yana dönük kaldırılmış sağ el ikonografisi ile dikkat çekici bir benzerlik ortaya koymaktadır. İki kültürdeki bu benzerlik, farklı dini bağlamlarda tanrıya yöneltilen saygı eylemlerinin görsel bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Fig. 8. Peiraeus'ta bulunmuş Zeus Meilikhios önünde gerçekleştirilen ritüel sahnesi (van Straten 1981, Fig. 8).

Isokrates'in yukarıda bildirdiği Pers kraliyetine saygı eylemi¹²⁵, Yunan sanatında MÖ 340-330 yıllarına tarihlenen ve Dareios Ressamı'na atfedilen Dareios kraterinde ikonografiye dönüşmüştür. Bu dönemde üretilen vazoda, Büyük Kral'ın sarayından bir kesit sunan sahnede üç bölüm yer almaktadır. Sahnenin merkezinde tahtında oturan I. Dareios, önünde ΠΕΡΣΑΙ (PERSAI) yazılı alçak bir platform üzerinde duran haberciyi ciddiyetle dinlemektedir¹²⁶ (Fig. 9)¹²⁷. Bu betimleme, Pers saray protokolünün Yunan görsel kültüründeki yansımaları ve Yunanların Pers

124 Aubriot-Sévin 1992, 135.

125 Isok. *Paneg.* 151-154.

126 Abe 2018, 2.

127 Kraterde gövde üzerinde Pers Büyük Kralı I. Dareios ve sarayı, üst kayıta Yunanlı tanrı ve tanrıçalar; boyun ve kenar sahnelerinde ise muhtemelen Yunan-Pers savaşları hatta Büyük İskender ile III. Dareios (MÖ 336-330) arasındaki savaş betimlemeleri yer almaktadır. Bütün bu betimleme ve düzenlemeler Yunan ve Pers dünyasının karşılığını; aynı zamanda da ilişkiselliğini sembolik olarak ortaya koymaktadır. Bu krater, bir yandan Pers sarayı ve kral figürünü merkezine alırken diğer yandan Yunan tanrı ve tanrıça sahneleriyle ilişkisel ve kültürlerarası bir anlatı oluşturur. Bu durum, Yunan-Pers ilişkileri, güç kavramları, ritüel ve politik ikonografi gibi daha geniş temalara işaret eder. Krater aynı zamanda, Yunan dünyasında Pers yönetim imgesinin nasıl algılandığına dair önemli bir görsel belge niteliğindedir.

kraliyet geleneklerini nasıl algıladıklarını ortaya koyan önemli bir örnektir. Sahnenin hemen altında yer alan diğer bölümde ise bir Pers kraliyet hazinedarı (sayman), vergi getiren bir adamı kabul etmektedir¹²⁸. Bu figürün arkasında, Pers kıyafetli üç kişi diz çökmüş durumda olup *proskynēsis* olarak yorumlanan bir saygı eylemi sergilemektedir. Bu tasvir, *proskynēsis*'in metinsel anlatılarda olduğu gibi Yunan görsel anlatısında da iktidarın bedensel ifadesi olarak kodlandığını göstermektedir. Bu sahnede Büyük Kral'ın merkezi konumu, ona yaklaşan figürlerin bedensel duruşu, Pers saray çevresinin hiyerarşik düzeni, ritüelin gerçekleştiği mekan ve bağlamı *proskynēsis*'i tek bir hareket olarak değil saray ritüelinin bütünsel bir sahne kurgusu içinde anlatır. Böylece krater, *proskynēsis*'i doğrudan göstermeden Yunan ideolojik süzgecinden geçmiş bir Pers iktidar imgesi yaratır. Benzer bir ikonografik örnek, Persepolis'teki "Hazine Dairesi ve Yüz Sütunlu Salon" kabartmalarında görülür¹²⁹. Bu kabartmalardaki huzura kabul sahnelerinde tahtında oturan kralın önünde duran teşrifatçının (hazarapatiş), hafif eğilme pozisyonunda sağ elini dudaklarının üstüne götürdüğü ve avuç içi yüzüne dönük şekilde tasvir edildiği görülmektedir¹³⁰ (Fig. 10). Bu hareket, *proskynēsis*'in en özgün biçimi olarak değerlendirilmektedir ve esas itibarıyla kişinin kendi elini öpmesini ifade etmektedir. Bu durum Yunanca *proskynēsis* sözcüğünün etimolojisi ile de oldukça uyumludur¹³¹.

Fig. 9. Dareios Ressamı'na ait Apulia volütlü krateri "huzura kabul sahnesi" (Llewellyn-Jones 2017, 770; Fig. 1).

¹²⁸ Abe 2018, 2.

¹²⁹ Schmidt 1957, Pl. 121.

¹³⁰ Frye 1972, 106. Bu tasvir içerisinde yer alan elini yüzüne doğru götürme hareketi, Babilonia kralı Hammurabi'ye ait bir stelde de görülmektedir (MÖ 1754-1750). Bu sahnede kral tahtta oturan bir tanrının önünde dururken elini Persepolis'te I. Dareios'un huzurunda bulunan hazarapatiş'in yaptığı gibi ağzına doğru kaldırmaktadır. Burada *proskynēsis* hareketini gerçekleştiren kişilerin Babilonia'da kral, Persepolis'te bir saray görevlisi olsa da aslında her iki sahnede de ele alınan hareket aynı uygulamadır.

¹³¹ Frye 1972, 106.

Fig. 10. Persepolis Hazine Dairesi Güney Kabartması “huzura kabul sahnesi” (Schmidt 1957, Pl. 121).

Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, *proskynēsis*’in tekil bir duruş ya da sabitlenmiş bir bedensel forma indirgenemeyeceği açıkça görülmektedir. Aksine söz konusu pratik; eğilme, yaklaşma, hitap etme ya da yere kapanma gibi farklı bedensel hareketleri ve pozları içeren, bağlama ve temsil ortamına göre çeşitlenen bir davranışlar bütünü ifade etmektedir. Bu çerçevede *proskynēsis*, hem Yunan edebi geleneğinde hem de Pers ve Yunan görsel kültüründe yekpare ve standartlaştırılmış bir ritüel olarak değil, iktidarın ve hiyerarşik ilişkilerinin beden aracılığıyla dışa vurulduğu çok katmanlı ve değişken bir bedensel hareket repertuarı olarak değerlendirilebilir¹³².

132 Ünlü 2025, 412.

Tablo 1. *Proskynēsis*'in Akhaemenid-Pers ve Yunan Klasik Dönemlerindeki Dönüşümü (Karşılaştırmalı Kronolojik Tablo)¹³³

Karşılaştırma Başlığı	Akhaemenid-Pers Dönem (MÖ 550-330)	Yunan Klasik Dönem (MÖ 480-323)
Tarihsel Bağlam	Akhaemenid İmparatorluğu	Klasik Yunan polis dünyası
Ritüelin Tanımı	Krala yönelik bedensel saygı ve teslimiyet	Tanrılara özgü saygı hareketi; insana yöneltilmesi kesinlikle reddedilir
Uygulama Alanı	Kraliyet sarayı ve resmi törenler	Tapınaklar ve kutsal alanlar
Yöneltilen Figür	Pers Büyük Kralı	Tanrılar (theoi)
Bedensel Hareket-Mimikler	Yere kapanma, diz çökme, öpücük gönderme	Yere kapanma, diz çökme, elleri kaldırma
Ritüelin Anlamı	Kozmik ve siyasi hiyerarşinin temsili	İlahî varlığa teslimiyet
Dini Statü	Dini tapınmadan bilinçli biçimde ayrılmış	Tam anlamıyla dini
İnsan-Tanrı Ayrımı	Kral tanrı değildir; düzenin temsilcisidir	Kesin ve dokunulmazdır
Toplumsal Algı	Meşru ve normatif, ideolojik olarak kontrollü ve güçlü	Hybris ve tyrannis çağrışımı
Ana Kavramlar	Nomos, hiyerarşi, kozmik düzen,	Eusebeia, sôphrosynê (ölçü), hybris (ihlâl)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Pers Büyük Kralı'nın huzurunda icra edilen *proskynēsis* pratiğinin Yunan dünyasındaki algısını, kültürel bir yanlış anlamamanın sınırlarını aşarak derin siyasal ve ideolojik anlamlar taşıyan bir temsil alanı olarak ele almıştır. Antik kaynakların sunduğu anlatılar ışığında *proskynēsis*, Pers saray protokolü içinde hiyerarşik düzenin ve kraliyet otoritesinin bedensel bir ifadesi olarak işlev görürken Yunan söyleminde bu bedensel hareketin anlamı köklü bir dönüşüme uğramıştır. Antik Yunan yazarlar, *proskynēsis*'i kendi siyasal ve etik değerleri doğrultusunda yeniden yorumlamıştır. Bu bedensel pratiği özellikle Herodotos Pers monarşisinin hiyerarşik yapısını görünür kılan ve özneler arasındaki eşitsizliği bedensel düzlemde somutlaştıran simgesel bir gösterge olarak takdim etmiştir.

133 Bu kronolojik karşılaştırma, *proskynēsis*'in sabit bir ritüel olmaktan ziyade kültürel bağlama göre yeniden kodlanan bir beden dili olduğunu göstermektedir. Akhaemenid-Pers Dönem'de siyasi hiyerarşinin doğal bir parçası olan bu uygulama, Klasik Yunan dünyasında tanrı-insan ayrımını tehdit ettiği gerekçesiyle reddedilmiştir. Böylece bu ritüel, Pers saray protokolünden Yunan dini pratiğine, oradan da siyasi-dini bir senteze uzanan dönüşüm sürecini somut biçimde yansıtmaktadır; "Büyük Kyros ve II. Artakserkses istisna olarak *proskynēsis*'i Yunan uygulamalarında olduğu gibi ilahî bir ritüel olarak da kullanan Pers krallarıdır".

Çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı üzere, *proskynēsis*'in Yunanlar açısından sorunlu görülmesinin temelinde, bu eylemin yalnızca tanrılara özgü bir saygı biçimi olarak düşünülmesi yatmaktadır. Bir ölümlüye yöneltilen bedensel itaat hareketi, Yunan düşüncesinde hem bireysel onuru hem de yurttaşlık statüsünü zedeleyen bir davranış olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle *proskynēsis*'in reddi, basit bir kültürel mesafe koyma refleksi olmaktan ziyade, *eleutheria* kavramı etrafında şekillenen özgür yurttaş kimliğinin bedensel düzlemdeki bir ifadesi olarak anlam kazanmıştır.

Bu bağlamda makale, Yunan-Pers karşıtlığının söylemsel düzeyde nasıl inşa edildiğini göstermekte ve bedensel pratiklerin siyasal ideolojilerin taşıyıcısı haline gelebileceğini ortaya koymaktadır. *Proskynēsis*, Yunan anlatılarında Pers monarşisinin despotik doğasını temsil eden bir simgeye dönüştürülmüş ve bu düzlemde bir algı yaratılmıştır. Bu simge üzerinden Yunan siyasal düzeni ise özgürlük ve eşitlik idealleriyle tanımlanmıştır. Yunan söyleminde *proskynēsis*'in beden dili, ikna edici söylemi ve özellikle tanrısallık meşruiyeti birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Buna karşılık Akhaemenid-Pers *proskynēsis*'i Yunanlarda olduğu gibi retorik bir ikna sürecinden farklı olarak önceden tanımlanmış saray protokolü ve hiyerarşik düzen çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Bu farklılık aynı zamanda iki kültürün beden dili ve ritüel pratiklerine yükledikleri anlamların aynı olmadığını göstermektedir.

Pers geleneğinde *proskynēsis*'in ağırlıklı olarak krala yöneltilmesine rağmen bazı istisnai durumlarda Pers Büyük Kralları'nın Yunan tanrılarına da bu türden saygı hareketleri sundukları görülmektedir. Bu bağlamda Büyük Kyros ve II. Artakserkses gibi kralların Zeus ve Hera'ya yönelik *proskynēsis* benzeri bedensel hareket ve duaları bazı antik kaynaklarda yer almaktadır. Bu da Persler açısından uygulamanın farklı bağlamlarda işlev kazanabilen esnek bir pratik olduğunu, siyasal ve dinsel alanlarda da uygulanabildiğini göstermektedir. Bu örnekler Pers dünyasında kral ile ilahî olan arasındaki ilişkinin daha geçirgen bir yapıya sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Bu çalışma, antik dünyada *proskynēsis* uygulaması ile beden, iktidar ve siyasal kimlik arasındaki ilişkiye dair önemli bir kesit sunma gayretindedir. *Proskynēsis* örneği, bedensel hareketlerin kültürel bağlamdan koparıldığında nasıl ideolojik anlamlarla yüklendiğini ve bu anlamların antik kaynaklardaki söylemlerde nasıl kalıcı karşıtlıklar ürettiğini göstermektedir. Bu yönüyle makale, Yunan siyasal düşüncesinde özgürlük kavramının soyut bir ilke olmasının yanı sıra bedensel pratikler üzerinden tanımlanan somut bir deneyim olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Akhaemenid bağlamda *proskynēsis*, esas itibarıyla Büyük Kral'ın temsil ettiği kozmik ve siyasal düzenin görünür kılınmasına hizmet eden, hiyerarşik bağlılığı ifade eden kurumsallaşmış bir Pers saray pratiğidir. Bu çerçevede bu ritüel bilinçli bir biçimde ibadetten ayrıştırılmış ve kral tanrısallık bir varlık olarak

değil de ilahî düzenin yeryüzündeki temsilcisi olarak konumlandırılmıştır. Yunan dünyasında ise *proskynēsis*'in tarihsel gelişimi, kurumsal bir aktarımla sınırlı kalmayıp güçlü bir kültürel yeniden anlamlandırma süreci olarak daha net bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Çıkar Çatışması

Yazar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Aelianus, *Historical Miscellany* (Varia Historia) (trans. N. G. Wilson), Cambridge, MA, 1997.
- Aiskhylos, *Persians*, *Prometheus*, Vol. 1 (trans. H. W. Smyth), Cambridge, MA - London, 2001.
- Aristoteles, *The Art of Rhetoric* (trans. J. H. Freese), The Loeb Classical Library 193, London - Cambridge, MA, 1926.
- Arrianus, *The Campaigns of Alexander* (trans. E. J. Chinnock), Cambridge, MA, 1976.
- Cornelius Nepos, *Lives of Eminent Commanders* (trans. J. C. Rolfe), Cambridge, MA, 1929.
- Heliodoros, *Aethiopia* (trans. J. H. Mozley), Cambridge, MA, 1914.
- Herodotos, *Tarih* (trans. M. Ökmen), İstanbul, 2006.
- Homeros, *The Iliad* (trans. R. Lattimore), Chicago, 1997.
- Isokrates, *Panathenaicus* (XII) (trans. G. Norlin), The Loeb Classical Library 229, Cambridge, MA, 1929.
- Isokrates, *Panegyricus* (trans. G. Norlin), Cambridge, MA, 2001.
- Ksenophon, *Anabasis*, Books I-VII, 2 vols. (trans. C. L. Brownson), The Loeb Classical Library 90, 169, Cambridge, MA - London, 1922.
- Ksenophon, *Cyropaedia* (trans. W. Miller), Cambridge, MA, 2001.
- Ksenophon, *Hellenica* (trans. C. L. Brownson), Cambridge, MA, 2005.
- Platon, *Laws*, 2 vols. (trans. R. G. Bury), The Loeb Classical Library 187-192, Cambridge, MA, 1929.
- Plutarkhos, *Plutarch's Lives*, Vol. II: Themistocles and Camillus; Aristides and Cato Major; Cimon and Lucullus (trans. B. Perrin), The Loeb Classical Library 47, Cambridge, MA - London, 1914.
- Plutarkhos, *Plutarch's Lives: Artaxerxes* (trans. B. Perrin), Cambridge, MA, 1919.
- Plutarkhos, *On Brotherly Love* (trans. W. C. Helmbold), *Moralia*, Vol. 6, (ed. F. C. Babbitt et al.), Cambridge, MA, 1939.
- Pseudo-Aristoteles, *De Mundo* (On the Cosmos) (trans. E. S. Forster), *The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation*, Vol. 2, (ed. J. Barnes), Princeton, NJ, 1984.
- Publius Ovidius Naso, *Dönüşümler* (Metamorphoses) I-XV (trans. A. C. Abuagla), İstanbul, 2019.
- Strabon, *Geographica* (trans. H. L. Jones), Cambridge, MA, 1917.

Modern Kaynaklar

- Abe 2018, Abe, T., "Proskynēsis: From a Persian Court Protocol to a Greek Religious Practice", *Tekmeria*, 14, 1-45.
- Aubriot-Sévin 1992, Aubriot-Sévin, D., *Prière et conceptions religieuses en Grèce ancienne jusqu'à la fin du Ve siècle av. J.-C.* (Collection de la Maison de l'Orient méditerranéen ancien 22, série littéraire et philosophique 5), Lyon, 125-145.
- Ausfeld 1903, Ausfeld, C., "De Graecorum precationibus quaestiones", *Jahrbücher für classische Philologie*, Suppl. Bd 28, Leipzig, 505-47.
- Bacon 1928, Bacon, J.R., "Three Notes on Aeschylus, Prometheus Vincit", *CR*, 42, 4, 115-120.
- Bakewell 2013, Bakewell, G.W., *Aeschylus's Suppliant Women: The Tragedy of Immigration*, Madison.

- Baulina 2021, Baulina, K., "Interpretation of the Palace Ceremony Proskynesis, As a Sacral Element in the Court of Achaemenid Empire", *Dieux, rois et capitales dans le Proche-Orient ancien: Compte rendu de la LXVe Rencontre Assyriologique Internationale Paris*, (eds. B. Lion – C. Michel), Leuven, 1167-1183.
- Bevan 2015, Bevan, S., "Proskynesis in the Synoptics: A Textual Analysis of προσκυνέω and Jesus", *Studia Antiqua*, 14, 1, 30-43.
- Boardman 2000, Boardman, J., *Persia and the West: An Archaeological Investigation of Genesis of Achaemenid Art*, London.
- Briant 2002, Briant, P., *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Winona Lake, Indiana.
- Carpenter 2007, Carpenter, T.H., "Greek Religion and Art", *A Companion to Greek Religion*, (ed. D. Ogden), Blackwell Publishing, 388-420.
- Chantraine 1999, Chantraine, P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots*, Paris.
- Choksy 1990a, Choksy, J.K., "The Raised Hand", *Iranica Varia. Papers in Honor of Professor Ehsan Yarshater (Acta Iranica 30)*, Leiden, 30-37.
- Choksy 1990b, Choksy, J.K., "Gesture in Ancient Iran and Central Asia II: Proskynesis and the Bent Forefinger", *Bulletin of the Asia Institute n.s.* 4, 201-207.
- Clark 2009, Clark, C.A., "To Kneel or Not to Kneel: Gendered Nonverbal Behavior in Greek Ritual", *Women, Gender, and Religion (Journal of Religion & Society Supplement 5)*, (eds. S. Calef – R.A. Simkins), 6-20.
- Colburn 2014, Colburn, H.P., "Art of the Achaemenid Empire, and Art in the Achaemenid Empire", *Critical Approaches to Ancient Near Eastern Art*, (eds. B.A. Brown – M.H. Feldman), Berlin - Boston, 773-800.
- Couch 1931, Couch, H.N., "Proskynesis and Abasement in Aeschylus", *CP*, 26, 4, 316-318.
- Delshad – Doroodi 2019, Delshad, S. – Doroodi, M., "DNf: A New Inscription Emerges from the Shadow", *ARTA 2019.001 (Achemenet, Mars 2019)*, 1-18.
- Dodds 1951, Dodds, E.R., *The Greeks and the Irrational*, Berkeley - Los Angeles - London.
- Duridanov 2007, Duridanov, I., "Linguistische Angaben über die Namen der Flüsse Axios, Strymon, Nestos", *The Struma/Stymon River Valley in Prehistory. Proceedings of International Symposium "Strymon Praehistoricus"*, (eds. H. Todorova – M. Stefanovich – G. Ivanov), Sofia, 273-277.
- Foucart 1883, Foucart, P.-F., "Bas-relief du Pirée le culte Zeus Milicijos", *BCH*, 7, 507-514.
- Frye 1972, Frye, R.N., "Gestures of Deference to Royalty in Ancient Iran", *IrAnt* 9, 102-107.
- Garrison 2011, Garrison, M.B., "By the Favor of Auramazda: Kingship and the Divine in the Early Akhaemenid Period", *More than Man Less than Gods: Studies on Royal Cult and Imperial Worship*, (eds. P. P. Iossif – A. S. Chankowski – C. C. Lorber) (= *Studia Hellenistica* 51), Leuven, 15-104.
- Garrison 2017, Garrison, M.B., *The Ritual Landscape at Persepolis: Glyptic Imagery from the Persepolis Fortification Treasury Archives (Studies in Ancient Oriental Civilization 72)*, Chicago.
- Hall 1989, Hall, E., *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition through Tragedy*, 56-97.
- Harrison 1908, Harrison, J.E., *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, 2nd ed., Cambridge.
- Kaya 2002, Kaya, M.A., "Themistokles", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII, 2, 85-92.
- Lecoq 1997, Lecoq, P., *Les inscriptions de la Perse achéménide: traduit du vieux perse, de l'élamite, du babylonien et de l'araméen, présenté et annotées par*, Paris.
- Llewellyn-Jones 2013, Llewellyn-Jones, L., *King and Court in Ancient Persia 559 to 331 BCE*, Edinburgh.
- Llewellyn-Jones 2017, Llewellyn-Jones, L., "Persianisms: The Achaemenid Court in Greek Art, 380-330 BCE", *Iranian Studies*, 50, 6, 765-786.
- Matarese 2013, Matarese, C., "Proskynēsis and the Gesture of the Kiss at Alexander's Court: The Creation of a New Élite", *Palamedes* 8, 75-85.
- Muntz 2011, Muntz, C., "The Invocation of Darius in Aeschylus Persae", *CJ*, 106, 3, 257-271.
- O'Sullivan 2020, O'Sullivan, L., "Reinventing proskynesis: Callisthenes and the Peripatetic School", *Historia*, 69, 3, 260-282.
- Ober 1998, Ober, J., *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule (Martin Classical Lectures)*, Princeton - Oxford.
- Qarche 2015, Qarche, K., *Persepolitan Visual Imagery and Design: Symmetrical and Mirror Reflection Principles of Persepolis Reliefs. Case Study: Northern and Eastern Stairways of the Apadana Site and Northern and Southern Door Gates of the Hundred-Column Site, (Research Master's Thesis)*, VU University Amsterdam Faculty of Arts, Ancient and Classic Studies, Amsterdam.

- Root 1979, Root, M.C., *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire* (Acta Iranica 19), Leiden.
- Rose 1921, Rose, H.J., "Zeus Meilichios, Zeus, Zeus Agamemnon and Zanes", CR, 35, 7/8, 147-149.
- Rosenbloom 2023, Rosenbloom, D., "Aeschylus's Athens between Hegemony and Empire", *A Companion to Aeschylus*, (eds. P. Burian – J. Bromberg), Hoboken, NJ, 373-388.
- Rung 2020, Rung, E.V., "The Gestures of Proskynēsis in the Achaemenid Empire", *Klio*, 102, 2, 405-444.
- Schmidt 1957, Schmidt, E., *Persepolis II: Contents of the Treasury and Other Discoveries*, Chicago.
- Schmidt 1970, Schmidt, E., *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*, Chicago.
- Söğüt 2025, Söğüt, A., *Karia Bölgesi Anıt Mezar Mimarisi ve Tipolojisi (MÖ 6.yy - MS 4.yy)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung. *Die griechischen Bronzen*, Berlin 1988, kat.no. SK 2.
- Thein 2020, Thein, K., "The Heavenly Sphere (Chapter 2 391b9-392a31)", *Pseudo Aristotle: De Mundo (on the Cosmos): A Commentary*, (eds. P. Gregorić – G. Karamanolis), Cambridge, 33-61.
- Ünlü 2025, Ünlü, G., *Karşılaştırmalı Yunan-Pers Sanatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir.
- van Straten 1981, van Straten, F. T., "Gifts for the Gods", *Faith, Hope and Worship: Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*, (ed. H.S. Versnel) (= *Studies in Greek and Roman Religion* 2), Leiden, 65-151.
- Widengren 1959, Widengren, G., "The Sacral Kingship of Iran", *The Sacral Kingship: Contributions to the Central Theme of the VIIIth International Congress for the History of Religions (Rome, April 1955)*, (ed. C.M. Edsman), Leiden, 242-257.
- Wiesehöfer 2001, Wiesehöfer, J., *Ancient Persia from 555 BC to 650 AD* (trans. A. Azodi), London - New York.